

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA TĚLESNÉ VÝCHOVY A SPORTU

Rétorika – důležitý prvek v pedagogické činnosti

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce:

PaedDr. Jiří Šafránek

Vypracoval:

Tomáš Ivančo

Praha, červen 2011

Prohlašuji, že jsem závěrečnou (bakalářskou/diplomovou) práci zpracoval/a samostatně a že jsem uvedl/a všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, dne

.....

podpis

Evidenční list

Souhlasím se zapůjčením své bakalářské práce ke studijním účelům. Uživatel svým podpisem stvrzuje, že tuto bakalářskou práci použil ke studiu a prohlašuje, že ji uvede mezi použitými prameny.

Jméno a příjmení:

Fakulta / katedra:

Datum vypůjčení:

Podpis:

Poděkování

Touto cestou bych rád poděkoval PaedDr. Jiřímu Šafránkovi za odborné vedení a kontrolu při tvorbě bakalářské práce.

Abstrakt

Název: Rétorika – důležitý prvek v pedagogické činnosti

Cíle: Cílem je shrnutí a představení důležitých rétorických dovedností potřebných pro zaujetí posluchačů při pedagogické práci. Tvorba řečnického projevu a cvičení pomocí nichž můžeme zlepšit rétorické dovednosti.

Metody: V práci byla použita metoda rešerše literatury, a to z knižních dokumentů.

Výsledky: Důležité zásady tvorby řečnického projevu. Příprava řečníka, artikulační a dechové dovednosti projevu pedagoga – animátora.

Klíčová slova: rétorika, komunikace, verbální, neverbální, artikulace

Abstract

Title: Rhetoric - an important element in teaching

Objectives: It is a summary and presentation of important rhetorical skills necessary for attracting students to teaching. Creation of speech and rhetorical exercises through which we can improve rhetorical skills.

Methods: We used the method of literature retrieval from books.

Results: Important principles of rhetorical speech. Preparing the speaker, articulation and breathing skills, speech teacher - animator.

Keywords: rhetoric, communication, verbal, nonverbal, articulation

Obsah

1. ÚVOD.....	8
2. CÍLE PRÁCE.....	9
3. TEORETICKÁ ČÁST.....	10
3.1 Rétorika – původ a význam slova.....	10
3.2 Rétorika v průběhu času.....	11
3.2.1 Řecko.....	11
3.2.2 Řím.....	12
3.2.3 Středověk.....	12
3.2.4 Česká rétorika.....	13
3.3 Komunikace jako pojem.....	15
3.3.1 Základní komunikační funkce.....	15
3.3.2 Dělení komunikace.....	16
3.4 Verbální komunikace.....	18
3.4.1 Základní vlastnosti hlasu.....	18
3.4.2 Paralingvistické komunikační prostředky.....	19
3.4.3 Zásady správného ovládní dechu a tvoření a užívání hlasu.....	21
3.4.4 Zásady správné artikulace.....	22
3.5 Nonverbální komunikace.....	25
3.5.1 Složky nonverbální komunikace.....	25
3.5.2 Funkce nonverbální komunikace.....	27
3.6 Tvorba řečnického textu.....	30
3.6.1 Fáze onomatologické procedury.....	30
3.6.2 Fáze syntaktické procedury.....	31
3.6.3 Fáze modulační procedury.....	32
3.7 Rétorická cvičení.....	34
3.7.1 Dechová cvičení.....	34
3.7.2 Artikulační cvičení.....	36
3.7.3 Jazykolamy.....	42
3.7.4 Frázování.....	43
4. ZÁVĚR A DISKUZE.....	44
5. LITERATURA.....	46

1. ÚVOD

Když se zamyslíme nad prací pedagogů, vychovatelů, trenérů a vlastně všech lidí, kteří své svěřence vedou, učí, vysvětlují, asi nás nenapadne pochybovat o tom, že k vykonávání svého zaměstnání potřebují mít dobré vyjadřovací schopnosti, umět pracovat s hlasem, správně dýchat, artikulovat, zkrátka mít dobrou rétorickou průpravu. Já sám se už od dětství pohybuji v prostředí dětských táborů, nejprve coby člen oddílu, později jako praktikant a v současné době se účastním táborů a sportovních kurzů v roli vedoucího nebo instruktora. Když jsem u svých kolegyně a kolegů pozoroval různé (a různě kvalitní) formy řečnických vystoupení, uvědomil jsem si, že k tomu, abychom si získali pozornost posluchačů, nestačí nám jen vybrat vhodná slova. Správný řečník potřebuje ještě „něco navíc“. Sami máme zkušenosti s recitací, od raného věku se účastníme soutěží, a i když cítíme rozdíl mezi přednesem básně a vystoupením před lidmi, kterým vysvětlujeme hru, vnímáme to, že na oba řečnické útvary se musí řečník řádně připravit. Někdo může oponovat, že pokud nám řečnické umění není dáno, nic nenatrénujeme. My bychom se ale v této práci rádi pokusili ukázat, že je mnoho forem a způsobů, jak může každý z nás tuto oblast rozvíjet a odhalit tak tajemství výše zmíněného spojení „něco navíc“.

Současná situace na vysokých školách není k výuce rétoriky příznivá, občas už se v plánech studia opět objevuje, ale stále je mnoho oborů, jejichž absolventi by její průpravu potřebovali, přesto jim ji jejich fakulta nedopřeje. Musíme bohužel konstatovat, že ani na Fakultě tělesné výchovy a sportu, kde působíme, se žádný podobný předmět neobjevuje, ač by bylo jeho zařazení podle našeho názoru pro studenty velmi prospěšné. Mnoho z nich se totiž velmi pečlivě připravuje na aktivity, které chtějí s frekventanty kurzů, které vedou, zrealizovat, pokud ale svou přípravu nedokážou „prodat“, jejich snaha vyjde do prázdna. Název naší práce je „Rétorika – důležitý prvek v pedagogické činnosti“. Při pedagogických činnostech nebo při uvádění her je možné snadno pozorovat, co jsme podcenili, ale také to, co je možné vylepšit a co děláme správně. Pokud například nevhodně zvolíme slova, nemusejí žáci, či účastníci her pochopit třeba instrukce nebo průběh hry. Pokud zvolíme špatnou sílu hlasu, nemusejí nás slyšet. Když děláme dlouhé pauzy, používáme slova, kterým ostatní nerozumí, mluvíme rozvláčně, náš hlas zní monotónně, mohou být znuděni ještě před začátkem samotné hry a i když budeme mít vymyšlenou hezku, vtipnou, nápaditou motivaci, před námi bude stát skupina znuděná a nenamotivovaná.

2. CÍLE PRÁCE

V naší práci se chceme zaměřit na získání souborných informací o rétorice. Rádi bychom nastínili historické pozadí i současnost rétoriky, osvětlili samotný pojem rétorika, ale také další, s rétorikou provázané - například komunikace, řeč, jazyk, komunikace verbální a neverbální. Po získání dostatečné teoretické základny přejdeme k vyhledání praktických cvičení, které nám mohou pomoci ke zdokonalení našeho mluveného projevu nejen v pedagogické činnosti, věnovat se budeme i samotné tvorbě řečnického textu. Rádi bychom rétoriku přiblížili lidem, kteří by ji mohli ve své vlastní praxi využít. Chceme ukázat možnosti, které může nabídnout nejen lidem pohybujícím se v oblasti pedagogiky a aktivit v přírodě. Metodou nám bude rešerše české i zahraniční literatury.

3. TEORETICKÁ ČÁST

3.1 Rétorika – původ a význam slova

Slovo rétorika pochází z řečtiny, základem je řecké slovo rhésis (řeč). Pojem rhétor označoval člověka, který dovedl mluvit mistrovsky, později pak učitele rétoriky.

Rétorika se obvykle definuje jako nauka o řečnictví, o řečnickém umění. V klasickém pojetí jde o umění pronést nějaký monologický veřejný projev, vytříbený po stránce slohové i formální. O umění mluvit přesvědčivě a účinně zapůsobit na intelektuální i emocionální stránky posluchačovy osobnosti.

Dnešní rétorika je zároveň vědou (věnuje se analýze textů a vystoupení a také analýze vyvolaných účinků na základě vědeckého zpracování dat a informací), dovedností (zabývá se metodologií oboru a zejména techniky přednesu jako takového a přináší soubor cvičení a tréninkových metod) i uměním (rétorika se v ústech nadaného řečníka stává prostředkem, který dokáže navodit nejen racionální myšlenkový pochod, ale i emocionální požitky a umělecký estetický zážitek a atmosféru), zaměřuje se ale také na zdůraznění etických principů a morální vyspělost moderního řečníka. (Žantovská, 2008) Kopperschmidt uvádí tuto definici: „současná rétorika není přímo jen teorií a praxí řečnictví. Poukazuje na proces ještě základnější – totiž na komunikaci jako jednání člověka s druhým jedincem, člověka s lidmi, na řeč jako výměnu myšlenek mezi partnery. Učí, jak prostřednictvím přesvědčivého a přesvědčujícího jazykového projevu spolu s prostředky mimojazykovými dojít k volbě nejlepší varianty jednání a skrze ni ke společenskému konsensu.“ (Kopperschmidt, 1973)

3.2 Rétorika v průběhu času

Není naším cílem podat v této práci ucelený přehled o historii rétoriky, spíše chceme utřídit základní informace a prameny, ze kterých vychází rétorika současná, prakticky využívaná.

3.2.1 Řecko

Demokratické uspořádání v řecké společnosti, zvláště pak situace po převratu v Akragantu a Syrakusách na Sicílii, s sebou přineslo potřebu rétoriky, učení o tom, jak správně formulovat myšlenky a získávat posluchače na svou stranu. Proto byla rétorika hned po filosofii jednou z nejváženějších věd a Řecko je její kolébkou. První školu, kde bylo možné se tomuto umění učit, založil sicilský velvyslanec v Athénách Gorgias z Leontin (483-380 př. n. l.). Usiloval o to, aby se řečnické umění vyrovnalo svou krásou a působivostí básnictví. Zdůrazňoval, že slova mají moc ovlivňovat rozpoložení duše – některá mohou potěšit, jiná zarmoutit, dokážou okouzlit, ošálit i dodat odvahy.

Teoretickou základnu s prvními učebnicemi rétoriky vytvořili Korax a jeho žák Teisias v 5. st př. n. l., zaměřili se především na sestavování soudních řečí a tvoření důkazu z pravděpodobností.

Vlivem stoupající poptávky po dobrých učitelích rétoriky se v 5. stol. př. n. l. začali objevovat veřejně působící učitelé rétoriky, sofisté. Cestovali různými oblastmi a vyučovali za vysoký plat obecně vzdělávací předměty a rétoriku. Zaměřovali se na tzv. eristiku, (umění mluvit pro i proti, mluvit o stejném tématu ze dvou různých pohledů). Zastávali názor, že veškeré poznávání je subjektivní a relativní, nevěřili v objektivní pravdu. Mezi nejstarší sofisty patřil Protágoras (485-415 př. n. l.), který je považován za zakladatele dialektiky (umění dokazovat pomocí argumentu a protiargumentu).

Vývoj řečnictví zásadním způsobem ovlivnili i tři nejslavnější řeční filosofové – Sokrates, Platon a Aristoteles. Sokrates (469-399 př. n. l.) prosazoval v rétorice etická měřítká a je autorem metody systematického vedení rozhovoru, podle něhož je mluvící povinen bojovat za pravdu. Vedení dialogu srovnával s porodnickým uměním, pomáhá spatřit světlo světa rodícím se myšlenkám partnera. Sokratův žák Platon (427-347 př. n. l.) šel ve stopách svého učitele, když rétoriku označoval jako psychagorii, vedení duší a zdůrazňoval morální principy a odpovědnost řečníka. Rétoriku jako první považoval za ucelený systém vědění s významnou společenskou funkcí.

Podle Aristotela (384-324 př. n. l.) má být rétorika praktickou schopností napomáhat směřování k pravdě a vyhledávat pro ni důkazy. Řečník má znát své posluchače a umět je přesvědčit správně zvolenými argumenty a stylem řeči. Rétorika je nástrojem, který je řečníkovy k dispozici. Od rétora požadoval ETHOS (mravní zásady, věrohodnost osobnosti řečníka, každý má věřit že sám věří tomu, co říká) PATHOS (schopnost působit na city lidí být sám vzrušený tématem) LOGOS (rozvinutý rozum, moudrost schopnost logicky a systematicky vést posluchače problémem). (Trnka, 2005)

3.2.2 Řím

Stejně jako v Řecku předcházela i v Římě rétorické praxi teorie. Ještě než vyšly první učebnice, existovali už výborní řečníci. Zpočátku se Římané bránili pronikání řeckých rétorů do jejich společnosti. Řecké vzory byly ale natolik silné, že se nakonec prosadily. Kolem roku 100 př. n. l. se rétorika za přičinění římských řečníků stala vedle filosofie nejúčinnějším vzdělávacím systémem v dějinách. Druhy mluveného projevu byly tehdy rozděleny do tří klasických aplikačních oblastí: slavnostní řeč, politická řeč, soudní řeč. Nejznámějším římským řečníkem byl Marcus Tullius Cicero (106-43 př. n. l.), který považoval rétoriku za vrcholnou formu lidských schopností. Ve svém rétorickém spise (*De oratore*) předložil základ pro obsáhlou cvičební soustavu, která zahrnovala výchovu, politiku a právo. Každá řeč měla probíhat za důkladné znalosti obsahu, neboť oproti řeckým rétorům byla pro ty římské důležitá výrazná morální orientace. Řečník měl být „vir bonus dicendi“, tzn. čestný muž, který dovede dobře mluvit a který své dovednosti neustále procvičuje a zdokonaluje. V dalším období řeč postupně ztrácela svůj politický význam a sloužila především k pobavení diváka. Tento úpadek podrobil tvrdé kritice Seneca a Quintilianus, který převzal ciceronův ideál „dobrého řečníka“.

3.2.3 Středověk

Protože středověké soudy probíhaly jiným způsobem než v antice, ztratil na významu projev soudní. Obdobně to bylo také s řečmi politickými, ty byly spíše výjimkou. Hlavní důraz na mluvený projev byl kladen při křesťanských kázáních. Až do 19. století, však patřila rétorika mezi jednu ze základních disciplín na univerzitách a školách humanitního zaměření. Začíná se vyvíjet akademická řeč, hlavní uplatnění ale nachází rétorika v psaném projevu. Vyučování řečnictví patřilo mezi sedm tzv. svobodných

umění (společně s gramatikou, dialektikou, aritmetikou, geometrií, astronomií a hudbou). Středověká rétorika se dělila do tří hlavních oblastí: Ars predicandi (umění kázat), Ars dictaminis (teorie psaní listů), Ars poetici (rétorika psaní veršů). Mezi největší osobnosti středověké rétoriky patřil Aurelius Augustinus.

3.2.4 Česká rétorika

Na tomto místě bychom se rádi zmínili o přínosu české rétoriky, protože rozhodně není zanedbatelný. Již v roce 1348 je založena univerzita a rétorika se stává součástí studijních osnov pod názvem „mluvokrása“, zároveň vzniká první pražská rétorická škola. Rektor univerzity Mistr Jan Hus (1371-1415) byl proslulým kazatelem, dokonale ovládal řečnickou teorii, vypovídaly o tom přeplněné sály při jeho projevech. Spisem „De orthografia bohemica“ přispěl také ke zjednodušení pravopisu. První českou rétoriku napsal ve 2. polovině 16. století Jan Blahoslav (1523-1571), šířitel slovesné kultury. Bez pochyby největší přínos pro psané i mluvené slovo, pro didaktiku jazyků a pro vzdělávání vůbec přinesl J.A.Komenský (1592-1670). Tvrdil, že řečník se musí neustále učit svému umění. V jeho česky psaném díle „Zpráva a naučení o kazatelství“ z roku 1651 kde vychází z antické rétoriky Ciceronovy a Quintilianovy, zde rozlišuje 4 zásady mistrovské řeči:

Hojnost – tedy bohatství slov. Řečník musí sledovat odkud, které slovo jde. Musí znát význam a původ slova. Musí umět používat synonyma, musí ovládat umění opisu.

Světlost – tedy srozumitelnost. Především závěr řeči musí být jasný a stručný.

Líbeznost – ta spočívá v mnohém, v pěkném obsahu řeči, v hlasu příjemném, v gestech, v dobrých přirovnáních i v ironii.

Mocnost – slovo má být mocné, aby kázané slovo hluboko vážlo v myslích posluchačů a jimi hýbalo. (Buchtová, 2010)

Řečník má být podle Komenského co nejvíce srozumitelný, aktuální, stručný jeho řeč by měla být pestrá nápaditá, neměl by hovořit o více než čtyřech věcech najednou a na závěr promluvy má vždy zdůraznit hlavní myšlenku. Řada Komenského myšlenek má uplatnění i v dnešním rétorickém umění.

Velký vliv na rozvoj řečnického umění měli dvě významné osobnosti národního obrození, filosof Josef Dobrovský (1758 – 1829), profesor rétoriky a poetiky, Josef

Jungmann (1773-1847). První z nich zpracoval českou mluvnici, druhý sepsal „Česko–německý slovník“, čímž prokázal rovnocennost češtiny se světovými jazyky. Napsal také systematickou učebnici výmluvnosti „Slovesnost“, ve které se zabíral rétorikou jako vědní disciplínou. Položili tak základ pro další vynikající české řečníky např. F. L. Riegera, F. Grégra, J. Herolda, K. Kramáře a také T. G. Masaryka.

Během 20. století postupně rétorika ztratila svou celistvost, rozpadla se na dílčí obory, vytratila se z programů škol. Uplatňuje se ale v nových oborech např. komunikace, masová média, marketing reklama, teorie propagandy. V současné době si někteří pedagogové začínají uvědomovat potřebu navrátit výuku rétoriky do osnov.

3.3 Komunikace jako pojem

Každý řečník, který vystoupí před publikum (tzn. i učitel, který vystoupí před žáky), se nachází v konkrétní situaci, v určitém komunikačním kontextu. Jeho projev je záměrnou komunikací. Aby byla tato komunikace úspěšná, je třeba mít základní teoretické poznatky z tohoto oboru a vhodně je prakticky využívat. To je důvod, proč se jim budeme v následující kapitole věnovat. Začneme tím, že se pokusíme definovat samotný pojem komunikace. Toto slovo pochází z latinského COMMUNICARE, což znamená radit se s někým, sdílet s někým (COMMUNICATIO pak znamená sdělení). Giddens (1999) ji definuje jako přenos informací od určitého jedince nebo skupiny k jiným, Vander Zanden (1987) jako „proces, jímž lidé předávají informaci, ideje, postoje a emoce jiným lidem“ a Tubbs (1991) „proces vytváření významu mezi dvěma nebo více lidmi“. Její základní funkcí je tedy podle Kunczika (1995) přenos informací, přičemž tento přenos probíhá prostřednictvím symbolů, jakými jsou například řeč nebo psané zprávy, řada sociologů sem zahrnuje i komunikaci prostřednictvím médií.

3.3.1 Základní komunikační funkce

(Zpracováno dle Žantovské (2008))

Každá lidská komunikace plní (ať už záměrně či nezáměrně) určitou komunikační funkci. Literatura je rozděluje například takto:

Informační – tato funkce reprezentuje naši odvěkou potřebu po získávání i předávání informací druhým lidem. Informační funkce je stěžejní hlavně u naučných rétorických žánrů.

Instruktažní – tuto funkci využíváme ji v situacích, kdy potřebujeme informace nejen předávat, ale zároveň adresáta ovlivňovat a navádět k tomu, jak informaci pochopit a jak s ní pracovat. V některých případech se může změnit ve funkci **manipulační**, tedy přináší takové postupy interpretování reality, kdy cílem komunikace je ovlivňování příjemce, ale tento cíl je záměrně nejrůznějším způsobem zastírán.

Přesvědčovací – apelativní – jedná se o instruktažní rovinu posílenou o prostředky využívané k zacílenému vyvolání očekávaného žádoucího postoje, jednání, motivovaného činu.

(Sebe)propagační – vychází z naší sebepotvrzovací a existenciální potřeby, případně z motivace adaptační, kdy způsobem svého vystupování signalizujeme přijetí a osvojení

si své určité komunikační role. Dalším motivem může být touha po upoutání pozornosti a po předvádění se.

Zábavní – její funkcí je uvolnit se, pobavit sebe i druhé, rozesmát se. V současné době výrazně posiluje na úrovni masové a mediální komunikace. V řečnických projevech sice většinou nebývá funkcí dominantní, ale přesto jej její podíl nezanedbatelný.

Kontaktní – tato funkce vyplývá z přirozené lidské potřeby sdružování a pocitu sounáležitosti. Je vlastní všem příslušníkům lidského rodu, i když míra této potřeby samozřejmě vyplývá z charakteru každého člověka individuálně.

Rituálová – vychází z kulturních tradic, jejím cílem je sdílení a prožívání významů a symbolů.

Estetická – funkce, která zkoumá samotný znak a jeho estetickou hodnotu

Komunikační proces je natolik složitý, že se v něm jednotlivé funkce nikdy nevyskytují samostatně, ale naopak se navzájem prolínají a doplňují. Tento jev je možné spatřit i při pedagogické činnosti, kde jich všech hojně využíváme.

3.3.2 Dělení komunikace

Podle různých kritérií můžeme komunikaci rozdělit na:

A. Verbální (slovní) komunikace - důležitý je obsah sdělení, tempo, tóny řeči, srozumitelnost, atd.

Nonverbální (mimoslovní) komunikace (výraz tváře, gesta, postoj těla, orientace v prostoru, dotyky, vzhled...).

B. Záměrná komunikace (ovládaná vůlí komunikátora a komunikanta).

Nezáměrná (bezděčná) komunikace.

C. Kognitivní (poznávací) komunikace.

Afektivně emocionální komunikace.

D. Intrapersonální komunikace (komunikátor i komunikant jsou tatáž osoba).

Interpersonální komunikace (dvě komunikující osoby).

Skupinová komunikace (v rámci malých skupin).

Masová komunikace (národ).

E. jednocestná – monolog

dialog - symetrický - oba účastníci hovoří navzájem

- asymetrický - jeden účastník hovoří k druhému

F. vertikální – komunikace nadřazeného a podřazeného, např. rodiče a děti, šéf a zaměstnanec

horizontální – komunikace ve stejné rovině, např. kamarádi

G. řetězová - šíření nějaké zprávy

ohnisková - přednášející, šíření zprávy z jednoho místa

Klinczková (1996) uvádí, že pouhých 7% sdělení v komunikaci tvoří slova a 93% sdělujeme neverbálně, z toho 38% na nás působí znění hlasu (tón, výška, tempo řeči, hlasitost, přízvuk) a 55% na nás působí vizuální vjemy (výraz tváře a pohyb těla). Každý účastník komunikace využívá v závislosti na typu jeho osobnosti jiných forem a prostředků, kterými se dorozumívá, záleží také na situaci, ve které se právě nachází. Ke zvolení vhodných prostředků potřebujeme nejen trénink, životní zkušenosti, ale především empatii, pomocí níž nejlépe odhadneme, jak v kterém momentě vhodně reagovat. Uvedli jsme, že komunikaci můžeme rozdělovat podle různých hledisek a uvedli jsme některé příklady, dále se budeme věnovat základnímu rozdělení a to na verbální a nonverbální komunikaci.

3.4 Verbální komunikace

Jazyk je proměnlivý lingvistický systém, vyvíjející se v čase a beroucí na sebe řadu podob a forem. Má dvě základní funkce – slouží ke sdělování a je nástrojem pojmově logického myšlení. (Žantovská, 2008)

Mluvená podoba jazyka se nazývá řeč. Je to „uvědomělý artikulovaný zvukový projev“ (Trnka, 2005), charakteristický pro člověka (je to znak, kterým se člověk od ostatních živočichů odlišuje, je považována za nejvyspělejší formu společenského styku), zprostředkovává nám informace, něco nám oznamuje. Tvoří ji soustava znaků, které jsou u mluvené řeči předávány hlasem. Zabývá se jí mnoho vědních oborů, například lingvistika (věda o určitém jazyku), paralingvistika, fonetika (akustická stránka řeči), stylistika (sloh), syntax (skladba věty, správné řazení slov ve větě), rétorika (řečnictví, veřejné slovní projevy), pragmatika (vztah slovních projevů, např. co dělá ten, kdo něco říká, co se děje nebo jak se chová), sémantika (význam slov), gramatika (mluvnice), etymologie (původní význam slov, vývoj slov v průběhu času) a další. Řeč můžeme rozdělit na mluvenou a psanou, každá z těchto forem má soustavu znaků, která slouží k vyjádření myšlenek (u jazyka mluveného jsou to znaky mluvené, např. hlásky, hlásková spojení, intonace, přízvuk apod., u jazyka psaného jsou to znaky grafické, např. písmo, odstavce, interpunkce).

3.4.1 Základní vlastnosti hlasu

Nejdůležitější části lidského hlasového ústrojí jsou hrtan, hlasivky a rezonanční dutiny ve spolupráci s prací dechového ústrojí. Hlas je tvořen rozkmitáním párových hlasivek proudem vydechovaného vzduchu v hrtanu. Tím, že se hlasivky neustále přibližují a oddalují, vytváří se periodické vlnění vzduchového sloupce, které se šíří jako zvukové vlny. Síla, výška a barva hlasu vzniká tím, že hlasivkový tón prochází nad hrtanovými rezonančními dutinami. Parametry našeho hlasového projevu, které můžeme ovlivnit sadou tréninkových technik, patří:

Výška hlasu – závisí hlavně na počtu hlasivkových kmitů, na napětí hlasivek a na síle výdechového proudu. Čím větší je napětí hlasivek a silnější tlak vzduchu, tím vyšší je tón hlasu. Hlasová výška úzce souvisí s anatomickým uspořádáním hrtanu a rezonančních dutin, proto je u každého člověka individuální. Ženský hlas je v průměru o oktávu vyšší, protože mužské hlasivky kmitají při mluvení asi 100x za vteřinu, ženské až 200x.

Síla hlasu – můžeme ji vědomě ovlivňovat, závisí nejvíce na stupni rozkmitu hlasivek, dále na síle vydechovaného proudu, na uspořádání rezonančních dutin a ostatních rezonančních prostor.

Barva hlasu neboli tímbr – je opět individuální, závisí na počtu, síle a výšce svrchních tónů hlasu. Barva hlasu je rozdílná u žen i mužů, navíc se s věkem i s naším psychickým stavem mění. Nižší hlas je pro lidi většinou příjemnější než hlasy vyšší.

3.4.2 Paralingvistické komunikační prostředky

Paralingvistika je obor, který se zabývá studiem všech složek, které doprovázejí náš zvukový projev a vypovídají mnoho také o našem psychickém stavu a emocionálním rozpoložení. Studuje u jazyka to, co se říká, ale písemnou formou se nezachytí. Mnohdy totiž záleží spíše než na tom, co říkáme, jak to říkáme. Paralingvistika se zabývá prvky, které jsou více méně trvalé (např. jako je hlasový rejstřík, rozpětí, barva hlasu), tak prvky přechodnými (hlasitost, pauzy, váhání, změny rychlosti) atd. Pozorováním těchto prvků můžeme rozeznat základní emoce, jakými jsou například strach a hněv. Podle Křivohlavého uvádíme tyto paralingvistické charakteristiky řeči:

- Hlasitost řeči;
- Výška tónu řeči
- Rychlost řeči
- Plynulost řeči
- Intonace – melodie řeči
- Chyby v řeči
- Správnost výslovnost
- Kvalita řeči – věcnost hovorů
- Členění řeči – frázování

Při hodnocení řečnického vystoupení můžeme posuzovat čtyři skupiny paralingvistických složek:

1. Hlasovou dimenzi akustického projevu

Jednotky, ve kterých hlasitost měříme, jsou FONY. Běžný rozhovor se odehrává kolem 40-60 fonů, když šeptáme, dostáváme se na hodnotu kolem 20 fonů, v křiku jsme okolo 80 fonů..

2. Časové charakteristiky řečového projevu

Rychlost řeči je hodnocena podle množství slov pronesených za určitý časový úsek, většinou za minutu. Při posuzování průměru srovnáváme jednak *národní mluvní tempa* (v češtině je to asi 80-100 slov za minutu, je to jazyk s průměrným tempem), jednak individuální mluvní tempo, které je pro každého z nás individuální. Rychle mluvící lidé působí na své okolí přesvědčivěji, ale jen do určité míry, která je dána srozumitelností (maximálně o 50% rychleji než normálně).

3. Interakční vztahy v jazykovém skupinovém projevu

Řečník obvykle nemluví sám pro sebe, ale pro své publikum. Často se stává i iniciátorem diskuse, ve které se různí účastníci střídají. V diskuzi nás zajímají zejména reakční čas (doba mezi okamžikem, kdy jeden účastník diskuze ukončil svůj projev do doby, než se další diskutující ujal slova) a iniciační čas (doba, kterou počítáme od okamžiku, kdy řečník přestane hovořit a později opětovně začne). Také doby mlčení mají v komunikaci své místo, ukazují například to, že čas využíváme na pochopení, přemýšlení, formulaci odpovědi. V rámci kulturních odlišností se na funkci a dobu mlčení pohlíží různě, je proto třeba věnovat tomuto aspektu zvýšenou pozornost.

4. Jiné než slovní akustické projevy

Jedná se o různé jednoduché zvuky typu parazitních zvuků („éééé, ehm, hm“) dále o chyby v řeči (přeřeky, nedokončená slova či věty, opakování), akustický šum atd.

Žádný pedagogický pracovník by neměl zapomínat na základní pravidla, jakými jsou například hovořit stručně, věcně, logicky a srozumitelně, poutat pozornost posluchačů tím, že narušuje chronologické vyprávění, střídá krátké věty s dlouhými, neunavuje nepodstatnými podrobnostmi. Neměli bychom také používat příliš mnoho slov cizího původu, zvláště bychom na toto pravidlo neměli opomenout u těch svěřenců, kteří by mohli mít problémy s porozuměním významu.

Každý člověk má neopakovatelný a individuální hlasový projev, který může během života (ale i různých situací) měnit. Správný řečník umí této schopnosti využívat. Může totiž nejen dát najevo své citové rozpoložení, ale naladit také své posluchače, což je pro pedagogi velmi důležité. Kdy jindy je třeba své svěřence tolik namotivovat, jako právě při začátku činnosti? A dále, existuje snad jiný, jednodušší a přitom účinnější nástroj

pedagoga, kterým může celou skupinu strhnout (nebo naopak naprosto odradit) pro následnou činnost. Kultivovaným hlasovým projevem dokážeme svému vystoupení vtisknout srozumitelnost, zapamatovatelný a přitom neopakovatelný ráz a připravit svému publiku výjimečný řečnický zážitek.

3.4.3 Zásady správného ovládnání dechu a tvoření a užívání hlasu

Aby byl náš hlasový projev kvalitní, je nutná správná práce s dechem. Dýcháme sice automaticky, ale pro profesionální tvoření hlasu je nezbytná tzv. dechová ekonomie - efektivní a vědomé řízení dýchání, které představuje naše efektivní hospodaření s plicní kapacitou a řízení poměrů vdechů a výdechů.

Dýchání můžeme rozdělit na:

- hrudní (kostální; převládá při něm práce mezižeberních svalů, má přínos pro celkovou tělesnou hygienu – např. vzpřímené držení těla a pružnost hrudníku, ale může nepříznivě ovlivňovat kvalitu hlasu při hlasovém vypětí – vést ke křečovitému zdvihání ramen a napětí krčního svalstva)
- brániční (abdominální; při vdechu pracuje bránice, při výdechu bránice a břišní svaly, provází ho viditelné neestetické zdvihání břišní stěny)
- smíšené (kosto-abdominální; je pro řečníka nejvýhodnější)

Tyto typy dýchání se nevyskytují v čisté podobě, ale bývají propojeny. Pro správné mluvení nám nestačí automatické dýchání fyziologické, ale potřebujeme dýchání vědomě řízené. Čeština (jako většina jazyků) používá k tvorbě řeči výdechový proud. Při klidovém dýchání trvá výdech oproti vdechu zhruba v poměru 3:2, při mluvení se tento poměr zvětší až na sedmásobek a více 7:1, 12:1), aby nám stačil k pronesení sdělení dříve, než dojde k novému vdechu.

Proces dýchání má tři fáze, základem pro dechová cvičení je jejich uvědomění:

- vdech
- výdech

- pauzu

Vědomé řízení dýchání a správné hospodaření s dechem je totiž důležitější než vitální kapacita plic.

Pojem vitální kapacita plic označuje celkovou zásobu vzduchu, který můžeme vdechnout. Během mluvení naši zásobu vzduchu posilujeme tzv. doplňkovým vzduchem pomocí tzv. příděchu, nemusíme pak pracovat s tzv. rezervním vzduchem, jehož poslední zbytek se těžko ovládá a hlas takto tvořený má sníženou kvalitu. Pro dýchání při řečnickém projevu je potřebný rychlý, vydatný a tichý nádech a vědomě řízený, neslyšitelný, nešelestivý výdech. Při dechových cvičeních se zaměřujeme sice na cílené posilování bránice a břišních a žeberních svalů, pomocí kterých ji ovládáme.

Pro správné znění hlasu je důležité vědět to, zahajovat rozeznívání hlasu. Hůrková (1994) rozeznává tři způsoby:

- Měkký hlasový začátek – při kterém výdechový proud prochází hlasivkovou štěrbinou bez prvopočátečního odporu, proto zní hlas vyrovnaně a uvolněně
- Dyšný hlasový začátek – při kterém je svalová činnost povolena, proto je doprovázen dechovým šelestem
- Tvrdý hlasový začátek – nikterém se vychází ze zavřeného postavení hlasivek, zvuk je vyřazen, hlas zní tvrdě a nevyrovnaně, z hlediska hlasové hygieny je tento způsob nejméně vhodný, protože je k našemu hlasu nešetrný.

3.4.4 Zásady správné artikulace

Základní podmínkou srozumitelnosti mluveného projevu je přesná a pečlivá výslovnost, tedy přesné tvoření hlásek námi užívaného jazyka. Přesná artikulace probíhá pomocí mluvidel v dutině ústní, aktivně se na ní podílí spodní ret, spodní čelist, ale především jazyk. Pasivně pak horní ret, horní čelist, zuby, tvrdé patro, měkké patro (tyto orgány tvoří tzv. artikulační základnu, která je oporou pro činnost aktivních orgánů.

Kvalita naší výslovnosti je ovlivněna řadou faktorů, předpokladem pro správnou výslovnost je dobrý stav našich artikulačních orgánů (důležitý je zdravý chrup, správný stisk čelistí, ale i vylučování slin), dále také uvědomění si správné artikulace (kdo má problémy se sluchem, bude mít pravděpodobně také problémy se správnou výslovností)

časté jsou bohužel také zlovyky, které jsme nechtěně převzali již v předškolním věku, jejich odstraňováním se zabývá *logopedie*.

Správnou a přesnou výslovností se zabývá *česká výslovnostní norma*, soubor pravidel spisovné výslovnosti hlásek a jejich spojení se nazývá *ortoepie*. Do ní spadá *ortofonie*, která udává pravidla normativní výslovnosti jednotlivých hlásek.

Základními zvukovými prvky jsou hlásky, které se dělí na samohlásky a souhlásky. Samohlásky neboli vokály (a, e, i, o, u) nesou tón i rytmus řeči. Při jejich vzniku je nejdůležitější pohyb a poloha jazyka. Nejčastější chybou při výslovnosti samohlásek je nedostatečné otvírání úst (mluvení skrz zuby), dále pak zkracování dlouhých samohlásek (paní, není, můj, myslím atd.), nespisovná otevřená podoba samohlásek (například i a e ve středních Čechách) a nedbalá výslovnost souhlásek a vytváření přílišných šumů.

Souhlásky dělíme podle místa tvoření na:

- retoretné (tvoří se na rtech – p, b, m)
- retozubné (tvoří se na ostří řezáků – f, v)
- tvrdopatrové (tvoří se na tvrdém patře – t, d, ň, j)
měkkopatrové (tvoří se na měkkém patře – k, g, ch)
- hrtanové (tvoří se v hrtanu – h)
- dásňové (tvoří se špičkou jazyka proti přední dásni – t, d, n, s, z, c, l, r, ř nebo proto zadní dásni – š, ž, č)

Podle znělosti dále můžeme rozlišovat souhlásky znělé (b, v, d, d', z, ž, g, h) a neznělé (p, f, t, t', s, š, k, ch), přičemž souhlásky znělé tvoříme větší silou než ty neznělé.

Chyby, které děláme nejčastěji při tvoření souhlásek jsou nezachování výslovnosti obou souhlásek u slov či spojení, kde může dojít ke změně významu (např. podaný – poddaný, před domem, bez slevy), dále pak vynechání souhlásky j (např. jméno, půjdu, o co jde) nebo nedoslovování souhlásky j (např. bij, dolej) případně zachování souhlásky j ve tvarech slovesa být (např. byl jsem – byl sem). Další kategorie je pak nesprávná výslovnost cizích přejatých slov.

Aby byl náš mluvený projev kultivovaný, neměli bychom zapomínat na pravidelné hlasové tréninky, které zahrnují jak dechové, tak artikulační cvičení, dále pak před každým vystoupením nezapomenout na krátkou rozcvičku. Správné ovládní mluvních orgánů (neboli dikce) zahrnuje správné dýchání, fonaci a artikulaci. Odstranění případných vad výslovnosti bychom však měli svěřit do rukou odborníků (logopedů).

3.5 Nonverbální komunikace

Označení nonverbální komunikace znamená mimoslovní komunikaci. Nejde však, jak si většina lidí, myslí, jen o mimickou stránku řeči, ale o celý komplex mimoslovních signálů – řeč těla. Tento druh komunikace často používáme nevědomě. „Za neverbální komunikaci se považují veškeré projevy člověka, které nejčastěji doprovázejí jeho mluvený projev. Jsou pozorovatelné a velmi často jim nepřikládáme takový význam, jaký si zaslouhují.“ (Bednaříková, 2006). Antropolog Albert Mehrabian odhalil, že pouze 7% informací, které získáváme z rozhovoru, nám poskytují slova. Z tónu a barvy hlasu získáváme 38 % - 55 % z řeči lidského těla.

3.5.1 Složky nonverbální komunikace

Nonverbální komunikace zahrnuje složky „viditelné“ i „slyšitelné“. Konkrétně tím rozumíme:

- Držení a pohyby těla
- Gestiku
- Mimiku
- Zrakový kontakt
- Distanční chování
- Orientaci těla
- Pohyby v prosturu
- Aktivní a pasivní navazování kontaktu tělem, zde je pojíme úzce v situacích orální komunikace

Složky nonverbální komunikace zprostředkovávají důležité informace, verbální informaci lze často správně pochopit pouze s pomocí nonverbálních signálů. Výcvik v rétorice, který se soustřeďuje jen na utváření mluveného projevu, proto zůstane zpravidla bez efektu. Ústního projevu lze zlepšit pouze v souhře se všemi složkami komunikace.

Mimika

„Mimika se nejčastěji chápe jako postavení mimických svalů v obličeji, jež odrážejí vnitřní stav člověka, mimické projevy jsou výrazem exteriorizace vnitřních prožitků a

stavů jedince.“ (Svatoš, T., 1998) Má-li člověk dostatek empatie, může snadno rozeznat náladu člověka podle rozdílů v mimice. Určité mimické výrazy snadno rozpoznáme. Nejlépe poznáváme radost, smutek, překvapení, spokojenost, strach, nezájem...

Rozlišujeme tři obličejové zóny, přičemž v každé zóně lépe rozeznáváme jiné emoce:

- Oblast čela a obočí: nejlépe rozeznáváme překvapení a údiv.
- Oblast očí: zřetelnými emocemi jsou smutek a strach.
- Dolní polovina obličeje a rty: v této partii rozpoznáváme hlavně spokojenost a štěstí.

Proxemika

„Proxemika je sdělování oddálením či přiblížením, zároveň vyjadřuje vliv vzdálenosti na úroveň komunikace“ (Svatoš, T., 1998) Někdy jsou tyto vzdálenosti označovány jako tzv. interpersonální zóny.

1) Mikuláščík (2003) rozlišuje čtyři proxemické zóny:

- Intimní vzdálenost: vyhovuje intimním vztahům. Je od úplné blízkosti (cca do 0,5 metru).
- Osobní vzdálenost: na tuto vzdálenost vnímáme detaily tváře, běžný rozhovor (cca od 0,5 do 2 metrů).
- Skupinová vzdálenost: většinou jde o situace, kdy jedinec mluví ke skupině (cca od 1 do 10 metrů).
- Veřejná vzdálenost: jde o veřejné projevy před větší skupinou lidí (cca od 2 metrů výše).

Haptika

Haptiku chápeme jako komunikaci dotyky. Tyto dotyky jsou různé - formální, neformální, přátelské či intimní. Termín haptika byl zaveden lingvistou Williamem Austinem. Vyjadřuje taktilní kontakt (dotek). Tento taktilní kontakt zahrnuje:

- Příjem zpráv o působení tlaku, který působí deformaci kůže,
- Příjem zpráv o působení tepla,
- Příjem zpráv o působení chladu,

- Příjem zpráv o vlivu podnětů, které působí bolest,
- Někdy bývá zařazován i smysl pro vibrace, který registruje chvění.

Kineze

Kineze zahrnuje spontánní pohyby různých částí těla. Patří sem svalový tonus, chůze, tělesné postoje i pohyby rukou. Každý jedinec má své specifické pohyby. Podle kineze můžeme poznat i momentální náladu jedince. Kinezika se soustřeďuje na pohybovou činnost jednoho člověka, ale i na pohybovou souhru celé skupiny lidí. Sledujeme především harmonii, koordinaci, sladěnost. (DeVito, J. A., 2008)

Gestikulace

„Gesto je pohyb, který má výrazný sdělovací účel a který jako komunikační prvek předchází jazykovému vyjádření. Jedná se o pohyby kterékoliv části těla. Většina gest je ale vyjadřována rukama. Množství gest, kterými člověk disponuje, má za cíl nahradit nebo nějak doprovodit slovní vyjádření.“ (Schneiderová, A., 2004). Gesta vypovídají o osobnostních kvalitách člověka, o momentálním stavu a o vztahu ke komunikačnímu protějšku.

Gesta je možné rozdělit do tří skupin (dle Mikuláščíka, 2003):

- Ilustrace: ve vzduchu jimi dokreslujeme verbální výklad.
- Regulátory chování: upozorňujeme jimi na někoho nebo na něco.
- Znaky: např. zvednutý palec, kterým dáváme najevo, že se něco povedlo.

Vizika

Vizika nebo taky oční kontakt je jedním z nejdůležitějších a nejčastějších komunikačních signálů. Jde o signál, který o dotyčném dosti prozradí. Podle viziky poznáme nejsnadněji, když někdo lže, ale také zájem či rozrušení. Bylo zjištěno, že pokud lidé navazují méně oční kontakt, jsou jejich věty kratší.

3.5.2 Funkce nonverbální komunikace

Nonverbální znaky plní v komunikaci různé.

Deset nejdůležitějších funkcí nonverbální komunikace (volně podle Allhoff, 2008)

- **Doprovází a podporuje verbální sdělení**

Například jde o pohyby rukou, které něco zdůrazňují, nebo o zvednutí hlasu při důležitých sdělení.

- **Oslabuje verbální sdělení**

Například přátelský tón při jasně srozumitelném pokárání.

- **Zesiluje verbální sdělení**

Určitým způsobem mluvy se může stát prosba či výzva rozkazem.

- **Odporuje verbálnímu sdělení**

Dochází k rozporu na různých komunikačních kanálech.

- **Nahrazuje verbální sdělení**

Příkladem je třeba zavrtění hlavou namísto vyřčení „ne“.

- **Vyjadřuje zainteresované naslouchání nebo naopak**

V situacích oboustranné komunikace, v rozhovoru, ale i verbálním projevu je komunikující neustále závislý na zpětné vazbě svých partnerů (posluchačů).

- **Vyjadřuje stanovisko komunikačních partnerů**

Prostřednictvím svého chování vyjadřuje posluchač, případně partner, například porozumění neporozumění (přikyvováním hlavou nebo zvednutím obočí).

- **Reguluje hladký průběh dialogu**

Nonverbální signály slouží uvědomění si dalších nevyřčených informací o tom, kdo mluví. Výrazné gestické chování nebo vzrůstající hlasitost signalizují, že mluvčí nechce být rušen

- **Vyjadřuje vyladění a subjektivní stav komunikačních partnerů**

Příkladem mohou být mnohé nevědomé pohyby, jako je mnutí rukou, hra s předměty, mnutí brady.

- **Vyjasňuje vztah mezi partnery.**

Prostřednictvím držení těla, vzdálenosti, vizuálního kontaktu a podobně se projevuje poměr komunikace mezi partnery

3.6 Tvorba řečnického textu

Tvorba řečnického textu je poměrně složitý proces, ve kterém podle Žantovské (2008) rozdělujeme hned tři základní jazykové operace:

Onomatologická procedura – kdy vybíráme vhodná slova, které nejlépe vyjádří to, co chceme sdělit.

Syntaktická procedura – kdy vybraná slova sestavujeme do vět a větných struktur

Modulační procedura – kdy si připravujeme svůj mluvený projev po zvukové stránce.

Avšak Havlová (1991) k této problematice přistupuje poněkud odlišným způsobem.

Tvrdí, že by si každý měl položit několik otázek:

CO chceme posluchačům sdělit – tedy obsah řeči

KOMU obsah sdělujeme – zda jde o odborníky, žáky, širokou veřejnost či dav.

KDE projev provádíme - na volném prostranství, v sále, v klubovní místnosti, ve třídě, posluchárně.

JAK – zamyšlení nad psychologickým účinkem řeči.

Podle mého jsou obě dělení správná a navzájem se prolínají, dále se však podrobněji budeme zabývat pouze rozdělením Žantovské (2008)

3.6.1 Fáze onomatologické procedury

V této fázi se zabýváme vhodným výběráním slov, které nejlépe vyjádří to, co chceme sdělit, vyjádřit, pojmenovat a přenést na posluchače.

Je jasné, že volba správných a příhodných slov v sobě skrývá řadu úskalí a nástrah. Proto se při jejich výběru vyvarujeme základních chyb a pokusíme se dodržovat následující zásady:

1. Využíváme co nejbohatší slovní zásobu

Naše slovní zásoba se člení na aktivní a pasivní slovní zásoba.

2. Vystříháme se zastaralých slov a snažíme se o slova živá a plastická

Pokud je to možné vyhneme se např. přechodníkům a knižnímu vyjadřování - jakkoli věk, jest pravdou atd. – naopak zařadíme spíše aktivní tvary sloves, protože to podporují živost projevu. Platí, že každý nespisovný výraz, použití dialektu, slangu atd. působí na

veřejnosti jako záměrné a s tímto vědomím je třeba s takovými výrazy pracovat. V našem případě, ale vůbec nevádí, když taková slova použijeme.

3. Využíváme synonymní slova, aby náš projev byl pestrý a dokázal vyjádřit i naše emoce

Čím více bude náš projev osobnější, citovější, tím více budeme hledat různé možnosti pro označení toho samého, budeme schválně vybírat z množství synonym, která odlišují buď jemným významovým odstínem, např. obor, oblast, odvětví, disciplína, rezort atd. anebo stylistickým zabarvením např. neutrálně běžet a slohově zabarvené pádit.

4. Dáme si pozor na použití paronym a homonym

Zatímco homonyma jsou slova, která znějí stejně, ale v konkrétním textu znamenají něco jiného, paronyma jsou slova, která znějí podobně, ale označují odlišné věci – např.: povědomí a podvědomí, sivý a siný, adaptovat a adoptovat. Zrádnost jejich používání se může projevit při mluveném projevu, protože i minimální odchylky od správné výslovnosti přináší nedorozumění.

5. Pozor na pronikání nadbytečných slovních výrazů, tzv. slovní vata

To je velký řečnický nešvar, který je opravdu potřeba řešit hned. Zařazování parazitních slov a frází typu vlastně, prostě, tak, takže, tak nějak, jak bych tak řekl. Těmto prvkům říkáme slovní vata a jsou pouze výplňkovými slovy bez širšího významu.

3.6.2 Fáze syntaktické procedury

V této fázi skládáme vybraná slova do smysluplných výroků, do vět a větných celků. Způsob, jakým slova poskládáme do vět, na nás prozrazuje, jak myslíme. Obecně požadujeme logickou uspořádanost, přehlednost, srozumitelnost, jednoznačnost formulací. Uvolněnější a více stylizovanou větnou stavbu očekáváme spíše v uměleckých žánrech, v některých případech se pedagogická činnost dá považovat za umělecký projev, a tak i zde bude někdy větná skladba uvolněnější. Při této etapě tvorby se řídíme některými dále uvedenými pravidly:

1. V mluveném projevu dosti klesá srozumitelnost, pokud má souvětí více než 3 vedlejší věty.

Mluvený projev klade nároky nejen na řečníka, ale také na posluchače, vyžaduje jejich spoluúčast a soustředěnou pozornost. Proto je dobré neztěžovat je hodně košatými formulacemi, chaoticky odbíhat od tématu či nepřehledně za sebou zařazovali různé vsuvky, publikum by se v našem projevu zákonitě přestalo orientovat.

2. Na druhé straně krátkost neznamená vždy jasnost, neboť využívání pouze jednoduchých vět může vést k monotónnosti.

Z hlediska pestrosti projevu je třeba typy vět střídat, uplatňovat celou škálu jak vět jednoduchých, tak složených.

3. Vyvarujeme se nepřehledných rozvinutých větných konstrukcí, tzv. tasemnicových větných celků

Vyvarujeme se toho, že neustále navazujeme a řetězově rozvíjíme další a další sdělení a chrlíme větu za větou, aniž bychom byli schopni dospět k jasnému zakončení.

4. Upřednostňujeme používání sloves v aktivním tvaru, oproti tomu podstatná jména slovesná a přídavná jména za sebou nehromadíme

Důvodem je, abychom zabránili možné nesrozumitelnosti a v neposlední řadě i jisté nelibozvučnosti – např. Zveřejnění hlášení o řízení dokončení školení

3.6.3 Fáze modulační procedury

Jestliže připravujeme svůj projev a máme za sebou fáze onomatologickou a syntaktickou, dostáváme se k další části přípravy – a to k fázi modulační procedury. To znamená, že si rozmyslíme možné způsoby akustické provedení námi zvoleného textu. Teprve to usnadní posluchači vnímat mluvený projev, pomáhá mu lépe porozumět významu sdělení, ale také prozrazuje osobní vztah řečníka ke sdělovanému obsahu. Proto je vhodné v rámci přípravy přednesu zvážit podobu zvukových modulátorů, které nám pomohou usměrňovat naše vystoupení tak, aby bylo srozumitelné, živé a také abychom přirozeně zdůraznili a upozornili na ty nejdůležitější věcné i citové významy.

Mezi zvukové modulátory, které je vhodné si dopředu ujasnit v rámci přípravy přednesu v připravovaném projevu, patří:

- **Větná intonace:** což je střídání různých výšek hlasu během řeči, proto mluvíme o melodii řeči. Správná intonace umožní správné pochopení textu, neboť vymezuje věty či větné úseky, případně prozrazuje citové zabarvení vystoupení. V češtině je intonace klesavá u oznamovací věty a rozkazu, stoupavá u otázky, či v souvětí u náznaku pokračování.
- **Frázování řeči** – další věc, která napomůže řečníkovi k tomu, aby řeč byla srozumitelnější, přehlednější a jednoznačnější. Pauzy se v řeči nevyskytují pravidelně, naopak by jejich umístění mělo být cílené.

Většinou jsou to pauzy gramatické, které napomáhají porozumět textu při členění na větné celky. Jedná se zejména o tyto gramatické případy:

- Konce vět
- Pauzy bezprostředně předcházející spojkám
- Před vztažnými a tázacími zájmeny
- Před vedlejšími větami příslovečnými času, místa, způsobu
- Mezi vsuvkami
- Pauza řečnická – která slouží ke zdůraznění významu a k větší dynamičnosti projevu. Pokud je vyžita, řečník tak zvyšuje naléhavost a celkovou efektivitu svého proslovu. Krátké ticho na nečekaných místech totiž signalizuje vážnost a významnost následného sdělení proto se tyto pauzy umisťují zejména na tato místa:
  - Před úplným začátkem vystoupení
  - Před zvláště důležitou myšlenkou, argumentem či jiným tvrzením
  - Před přechodem do další části proslovu
  - Na konci uvedení důležitého argumentu, ústřední myšlenky atd.
  - Po ukončení vystoupení (Goldman-Eisler in Žantovská, 2008)
- **Větný přízvuk a větný důraz** - V normálním hovoru v češtině bývá větný přízvuk na posledních slovech, pokud se jeho umístění mění, jeví se jako důraz a jeho poloha ve větě je vždy významotvorná.

Mluvní tempo – Změna tempa je výrazovým řečnickým prostředkem, který přednášející zpravidla zvolí podle zvoleného tématu, spolu se silovou dynamikou hlasového projevu. Žantovská, 2008)

3.7 RÉTORICKÁ CVIČENÍ

V této kapitole si představíme několik cvičení, která nám napomohou zlepšit naše dechové a artikulační dovednosti. Také si ukážeme správné frázování vět.

Při práci s hlasem je důležité dodržovat základní zásady hlasové hygieny, aby nedošlo k zvýšené hlasové únavě. Zásady hlasové hygieny (volně podle B. Buchtové):

- Před mluveným projevem se rozmluvíme a rozcvičíme pomocí dechových a hlasových cviků
- Uvědomujeme si, že lidskému hlasu škodí především zakouřené prostředí, prašné prostředí, extrémní suchého a vlhkého vzduchu, extrémní teplotní rozdíly
- Chceme-li odkašlat při mluveném projevu, raději třikrát polkneme, protože kašláním se hrtanová sliznice překrvuje a dráždí, zatímco polknutím se zklidňuje
- Dbáme na pravidelný přísun tekutin, ale preferujeme mírně teplé nápoje, vyhýbáme se ledovým tekutinám a horkým tekutinám, které vysušují sliznici
- Pečlivě zvažujeme sílu hlasu, pokud možno nekřičíme, při indispozici nešeptáme, ale soustředíme se o to více na pečlivou artikulaci
- Hlas pravidelně cvičíme, ale nikdy ne bez prostředně po tělesné či duševní námaze a nikdy ne do hlasové únavy

3.7.1 Dechová cvičení

Dechové techniky jsou v rétorice důležitou složkou, která je často neprávem podceňována. Řeč je tvořena pomocí vydechovaného proudu vzduchu. Proto práce s dechem patří do základních mluvních dovedností. Prvním úkolem je uvědomování vlastního dýchání. Dechová cvičení provádíme pokud možno v nepříliš prašném prostředí v pohodlném oděvu, který nikde netísí.

Cvičení 1 – kontrola hrudního žebního dýchání

Postavíme se do uvolněného postoje, ruce stočíme hřbetem k tělu a volně je přiložíme z boku na žebra. Několikrát se hluboce nadechneme a vydechneme. (Netřeba sledovat, zda nosem nebo ústy.) Hmatem pocítíme při nádechu tlak boků do stran. Hrudník se rozšiřuje a při výdechu se vrací zpět. Tento pohyb můžeme sledovat před zrcadlem. Ruce lehce položené ze stran na žebra se tlakem hrudníku oddalují. Pozor! Při nádechu

nezvedáme ramena. Kontrolu provedeme tak, že si na zrcadle vyznačíme rysku ve výši ramen při výdechu. Tuto rysku by ramena neměla přesahovat ani při nádechu.

Cvičení 2 – kontrola břišního bráničního dýchání

Položíme se uvolněně na záda a lehce pokrčíme nohy. Ruce zlehka položíme na břicho. Několikrát se zhluboka nadechneme a vydechneme. Hmatem pocítíme při nádechu vyklenutí břicha. Při změně polohy těla do uvolněného stoje bude toto vyklenutí a následné splasknutí během výdechu rovněž patrné. Pravděpodobně však nebude tak výrazná jako vleže., protože při změně lehu ve stoj se podíl dýchání žeberního oproti bráničnímu zvětšuje.

Cvičení 3 – kontrola dechového rytmu

K procvičování dlouhého výdechu slouží následující cvičení. Hluboce se nadechneme a uvolněně, bez zesilování, ale ani zeslabování zkusíme, kolik veršů dokážeme pronést na jeden výdech. Mluvíme rytmicky, artikulujeme přesně:

Desatero šlo,
Chytil se devatera,
Devatero osmera,
Osmero sedmera,
Sedmero šesterá,
šestero patera,
patero čtvera,
čtvero trojima,
trojimo dvojima,
dvojimo jednera,
jednero babky,
babka řípky,
trhaly, trhaly,
řípka se přetrhla,
babka se převrhla,
všechny se svalily,
na jednu hromadu,
Desatero šlo....

3.7.2 Artikulační cvičení

Projde-li vydechovaný proud vzduchu hlasovým ústrojím, dostává se do ústrojí artikulačního. Následná cvičení budou zaměřena na správnou výslovnost souhlásek a samohlásek. I když pro naše účely není dokonalá výslovnost zcela prioritní, je pro srozumitelnost sdělení lepší ji ovládat.

Procvičovat lze každou samohlásku i souhlásku zvlášť, pro nás ale budou naprosto dostačující souhrnná cvičení, kde se zaměříme na více hlásek na jednou.

Cvičení 1 – samohlásky

při cvičení nespěchejte, soustřeďte se na správné dýchání a přesnou výslovnost

Kouzlí kouzelník
vykouzlí i za pětník
žlutý šátek, rudou růži
d'áblu zaprodal kůži
je to příliš tajemné,
hrůza, úděs jímá mě.
jímá mě při pomyslení
jak se dojmy rychle mění.
Včera cirkus, kouzla, čáry,
dneska černooká Máry,
černá Máry v kantýně
přítulná je při víně,
při víně a za pětník
kouzlí, kouzlí kouzelník. (V. Nezval)

Tintili, vantili,
Co nám neseš, Apríli?
Nesu rybu s nohama,
Postel s dvěma rohama,
Parní, který létá vzduchem,

Žlutou hrušku s oslím uchem,
kočku s křídlem,
buchty s mýdlem,
hřibě na komíně,
pět velbloudů v kině,
v každé višni bílou vílu
od Aprílu do Aprílu. (J. Hanzlík)

Týnom, tánom, talijáno,
dobrý večer, dobré ráno.
Pekař pěkný pecen peče,
dobré ráno, dobrý večer.
Pecen z pece vypad ven,
dobrou a dobý den.
Pekař jede na pomoc,
dobrý večer a dobrou noc.
Týnom, tánom, talijáno,
ráno mají vyprodáno. (J. Hanzlík)

Cvičení 2 – souhlásky i samohlásky

Přesnou artikulaci prověřte na básničce od L. Štíplové, která má tak trochu charakter jazykolamu. Mluvte rytmicky:

Kdo odříká, jak se patří,
Tuhle moji básničku,
Jestli nemá jazyk za tři,
bude ho mít na kličku.

Já rád játra, ty rád játra
Jsou-li játra, Jára pátrá.
Jára taky má rád játra,

Jenže říká – jarátrátra

Kdo to svedl, jak se paří,
Kdo se přitom neloudal,
Ten má vyřídilku za tři,
Ten ať se mnou říká dál

Jiří řeže dříví z dřínu,
Tři sta řízů za vteřinu.
Jiří řeže dříví z břízy,
Za vteřinu čtyři řízy.

Kdo to svedl, jak se paří,
Kdo se přitom neloudal,
Ten má vyřídilku za tři,
Ten ať se mnou říká dál

Šine se pštrost přes pšenici,
S pštrosím a se pštroscí,
Pštrosí máma, pštrosí táta
A tři pštrosí pštrošáčata.

Kdo to všechno nepopletl,
Toho asi nespletu –
Slovo Popokatepetl
spolkne jako tabletu.

Cvičení 3 – souhlásky

V tomto cvičení si u každé souhlásky ukážeme pouze příklad pro její procvičování, neboť pokud bychom uvedli veškerá cvičení, vydalo by to na samostatnou knihu.

1. souhlásky retoretné

P

V teplé peci spí pět pejsků pudlíků.
Pokopete mi to pole, nebo nepokopete mi to pole?
Pavle Petře, povězte panu páterovi pravdu!

B

Byla to kobyla, nebo to nebyla kobyla?
Bobík běží, brzy bude u branky.
Byl bych býval byl bednářem, kdybych nebyl bubeníkem.

M

Mimóza lemuje most, most je lemován mimózou.
Míla mísí mleté maso v míse
Miliji rum, myslím na rum, mám rum doma.

2. Souhlásky retozubné

F

Ferry Farin jezdí formuli jedna.
Fujavice fouká, fouká – fuj ta fouká ...
Kufr, kufr, kuffíček ...

V

Vida, vida, Věna vede krávu ke kováři!
Ve vodě byl vidět velmi velký vír.
Ze světlice vyvanula všechna vůně.

3. Souhlásky zubodásňové

T

Tady je táta, tam je Květa,
tam kvete máta uprostřed léta.

Máta kvete páté léto,
natrhej, přines ji, Květo!

D

Dáda dává dámám dary.

Ve středu devátého dubna tisíc devět se devadesát devět dodám doktoru Doudovi
dřevěnou nádrž.

Dadákovi a Doudovi dali dědečkovi – 999 dolarů.

N

Naše Nanda nese nůši konopí.

Banka, Anka, Lenka, Blanka,
malovanka, nekázanka

C

Cesta, cesta, cestička, cihlová je celička.
Cvičím, cvičím prostocviky, cvičím celý prosinec.

S

Bosí kosi rosou brousí...
Nesnese se se sestrou
Starý strom stál sto let, sto let stál starý strom.

Z

Zvědavá zebra rozeznává haluze:
zelené zbaští, nezelené zůstanou.
Až budou nezelené zase zelené,
zbaští ty zelené, i když byly dříve nezelené.
Zebra má ráda zelené haluze.

L

Kosili zelený jetel jetel padal na pole.
Plavu, plavu po proudu Ploučnice

R

Trnky brnky, starý hrnky.
Starý hrací obraz hraje zvonkohru – Ravelo Bolero.
V Praze je ruch, v Horních Heršpicích rozruch.

4. Souhlásky předopatrové

J

Jeden jelen jedl jetel.
Jede, jede Jan Jedlička, jede, jede do Jevíčka.
Hoj, hoj do boje se stroj!

5. Souhlásky Zadopatrové

K

Kouzlí, kouzlí kouzelník..
Rokokoktejl v Rokoku.
Koktavý Kokoška koktal a koktal.

G

Gumová guma, gumová guma ..

Gama, gama gamaglobulin

CH

Pochválili vychovatele Chudobu.

Chybí bochník chleba.

Chechtá se, chechtá se, chechtal chechtavá

6. Souhláska hrtanová

H

Tahle hora – hromská hora!

Hugo hrál a pohrál zálohu i hodinky.

Herec kohout hrál Hamleta.

3.7.3 Jazykolamy

Cílem tohoto cvičení není co nejdelší doba nesrozumitelného drmolení, ale procvičení mluvidel a jasná výslovnost i těch nejzákladnějších slovních spojení. Zpočátku vybírejte pro vás lehčí texty, čtěte pomalu a postupně zrychlujte.

Sklapla piksla. Kdy zas zašustíš sukni?

Nás nejvíc šírá žárlivost.

Svišť sice svisle visel, zasvištěl a svist slyšel sysel.

Pokopete-li mi to pole nebo nepokopete-li mi to pole?

Rozprostovlasatila-li se dcera krále Nabuchodonozora, nebo nerozprostovlasatěla-li se

dcera krále Nabuchodonozora?

Zaželelo-li se železo či nezaželelo-li se železo?

3.7.4 Frázování

Frázováním vět členíme věty na kratší úseky. Mezi nimi vzniká v řeči pauza. Při frázování nemůžeme spoléhat na to, že nás vždy povede interpunkce. Pravopis ji totiž předepisuje i tam, kde v mluveném projevu není místo pro pauzu.

Prosím tě, maminko, dej mi chleba.

Tato věta bude v mluveném projevu znít takto:

Prosím tě, maminko, // dej mi chleba.

nebo

Prosím tě, // maminko, dej mi chleba.

Těžko bychom asi hledali situaci, kde by zněla takto:

Prosím tě, // maminko, // dej mi chleba.

Pauzou bychom také neměli roztrhnout tzv. větnou dvojici.

Ovládnutí dobré techniky // řeči je podmíněno správným dýcháním.

Cvičení – frázování

Vyzkoušíme si frázování složitějších vět. Záludné jsou vět, kde chybným členěním vznikne falešná větná dvojice

Prodám vilu od prestižního architekta s nadstandardním vybavením.

Správné členění věty je samozřejmě toto:

Prodám vilu od prestižního architekta // s nadstandardním vybavením.

Chybně rozčlenění zní takto:

Prodám vilu // od prestižního architekta s nadstandardním vybavením.

4. ZÁVĚR A DISKUZE

Tato diplomová práce, nazvaná „Rétorika – důležitý prvek v pedagogické činnosti“, je svou strukturou rozdělena do několika celků. V první části jsme se věnujeme stručnému historickému nástinu tohoto oboru od jeho počátku ve starověkém Řecku až po současnou situaci v České republice. Pokračujeme teoretickými východisky a osvětlením pojmu komunikace, uvedením jejich funkcí a rozdělení. Dále jsme se zaměřili na dva její základní druhy, a to na komunikaci verbální a neverbální. V kapitole o verbální komunikaci osvětlujeme pojmy řeč a jazyk, věnujeme se hlasu a jeho vlastnostem, dále především paralingvistickým komunikačním prostředkům, zásadám, které nám pomohou správně ovládat dech a tvořit, užívat hlas a správně artikulovat. U verbální komunikace zmiňujeme všechny její složky a každou z nich popisujeme detailněji, sepsali jsme jednotlivé funkce neverbální komunikace. Velmi zajímavý pro nás byl ten fakt, že pouhých 7% informací, které získáváme z rozhovoru, nám poskytují slova. Tón, barva hlasu a především řeč lidského těla jsou tak mnohem významnější. Při studiu neverbální komunikace jsme zjistili, že ne všechna pravidla, která udává literatura, jsou aplikovatelná pro každou situaci, tak například ne každý řečník, který má zkřížené ruce, musí mít nezáměr, odstup či dokonce odpor k dalším účastníkům komunikace, ale může tak činit jednoduše proto, že je mu to pohodlné. V dalších částech naší práce se věnujeme možnému praktickému využití získaných znalostí. V kapitole Tvorba řečnického textu rozebíráme tři základní jazykové operace, které musí každý správný řečník dokonale ovládat – při onomatologické proceduře vybíráme vhodná slova, které nejlépe vyjádří to, co chceme sdělit, při syntaktické proceduře vybraná slova sestavujeme do vět a větných struktur a při modulační proceduře si připravujeme svůj mluvený projev po zvukové stránce. V poslední kapitole naší práce zmiňujeme základní pravidla hlasové hygieny, která jsou pro každého řečníka obzvláště důležitá, a uvádíme různá rétorická cvičení, která může každý z nás prakticky využívat. Jedná se o cvičení dechová, artikulační, upozorňujeme na potřebu správného frázování.

Zjistili jsme, že na trhu je v současnosti velké množství publikací, které se této problematice věnují z různých úhlů pohledu. Znalost rétorických dovedností je totiž důležitá pro lidi z mnoha oborů, například pro herce, moderátory, politiky, manažery, osoby ve vedoucích pozicích atd. Je ale důležitá také pro učitele, výchovné pracovníky,

instruktory, trenéry, vedoucí kurzů, pro nás, studenty, kteří studujeme tělesnou výchovu a chystáme se jednou věnovat pedagogické činnosti, ať už v jakékoli její formě. Především pro tuto skupinu má být předkládaný text směřován. Zmínili jsme se, nakolik důležitá je pro animátora kvalitní rétorická průprava – ať už ji využívá při úvodech, v průběhu nebo v závěru aktivit. Cílem této bakalářské práce bylo shromáždit teoretické a praktické informace o rétorice tak, aby je mohli využít lidé pohybující se v oblasti pedagogiky a aktivit v přírodě, ale i ostatní, kteří mají o daný obor zájem. Aby byly pro zúčastněné co nejpřínosnější, měly by ty, kteří se jich účastní, bavit. Od toho je tu vedoucí, skvělý řečník. Ten dokáže perfektně vysvětlit postup, smysl činnosti, především ale dokáže děti i dospělé strhnout pro věc, namotivuje je, že jsou ochotni dělat kroky, které by jindy odmítali, což je přínosné například u teambuildingu. Aby přítomné bavilo svého řečníka poslouchat, mělo by mluvení bavit i jeho samotného, měl by se cítit jistý. A to se stane, pokud bude připraven – jak po stránce obsahové, tak formální. Nejde to samozřejmě samo od sebe, je třeba věnovat se pravidelnému tréninku a nezapomínat ani na krátké rozvečky před každým mluveným projevem. Správný řečník totiž neustrne, ale stále na sobě pracuje.

Tvorba této bakalářské práce nás obohatila o mnoho nových informací. Zjistili jsme, že spoustu z toho, co v předkládaném textu radíme, sami používáme a uplatňujeme v našich řečnických vystoupeních, na mnohé ale zapomínáme, o některých skutečnostech jsme dokonce ani netušili. Bakalářská práce pro nás tedy bude do budoucna zdrojem informací, ze kterých budeme čerpat, navíc bychom se tématu rétoriky a jejího využití v pedagogické praxi rádi věnovali i nadále, v diplomové práci.

5. LITERATURA

- 1) ALLHOFF , Dieter-Waltraud. *Rétorika a komunikace*. 14. vydání. Praha : Grada, 2008. 199 s. ISBN 978-80-247-2283-2.
- 2) BEDNAŘÍKOVÁ, I. *Sociální komunikace*. 1 vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. 79 s. ISBN 80-244-1357-4.
- 3) DEVITO, J. A. *Základy mezilidské komunikace: verbální a neverbální komunikace, efektivní naslouchání a vnímání, konverzace a vztahy, zvládání konfliktů, komunikace v malých skupinách, příprava a přednes veřejného projevu, informativní a přesvědčovací projev*. 6 vyd. Praha: Grada, 2008. 502 s. ISBN 978-80-247-2018-0.
- 4) GIDDENS, ANTHONY . *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80 – 7203 – 124 – 4
- 5) HAVLOVÁ, I. – MĚCHUROVÁ ,A. – ŠTEMBERGOVÁ, Š.: *Kapitoly z rétoriky (Pracovní texty pro budoucí učitele)* Praha, Univerzita Karlova 1991 ISBN 80-7066-474-6.
- 6) HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, Jiřina. *Kultura mluveného projevu : Strategie umění komunikace*. 1. vyd. Praha : Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, 1994. 24 s. ISBN 80-7068-087-3.
- 7) KLINCZKOVÁ, Jana. *Jazyková kreativita, komunikační kompetencia a jazykový systém*. In: *Studia Academia Slovaca* 25. Prednášky XXXII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava : Stimul 1996.
- 8) KOPPERSCHMIDT, J.: *Rhetorik*, Stuttgart-Berlin – Kolín n. R. – Mohuč, 1973.
- 9) KUNCZIK, Michael. *Základy masové komunikace*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1995. 307 s. ISBN 80-7184-134-X.
- 10) MIKULÁŠTÍK, M. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1 vyd. Praha: Grada, 2003. 361 s. ISBN 80-247-0650-4.
- 11) SCHNEIDER, M., SCHNEIDEROVÁ, A. *Komunikační dovednosti*. Ostravská univerzita v Ostravě 2004, ISBN 80-7042-688-8.
- 12) SVATOŠ, T., KOTKOVÁ, K.: *Sociální a pedagogická komunikace*, Hradec Králové: Gaudamus, 1998. ISBN 80-7041-794-3

- 13) ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika : vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vydání. Praha : Grada, 2010. 231 s. ISBN 978-80-247-3031-8.
- 14) TRNKA, JAN. *Sociální komunikace a rétorika*. 1. vyd. Praha : Vysoká škola veřejné spravy a mezinárodních vztahů v Praze, 2005. 250 s. ISBN 80-86855-04-X.
- 15) TUBBS, STEWART L., *Human communication* New York: McGraw-Hill, c1991, ISBN 0-07-065404-2
- 16) VANDER ZANDEN, JAMES W., *Social psychology* New York: McGraw-Hill, c1987, ISBN 0-07-553945-4
- 17) ŽANTOVSKÁ, I.: *Rétorika – teorie a praxe*, Praha, Univerzita Jana Amose Komenského, 2008 ISBN 978-80-86723-57-0